

INSON HUQUQLARI VA ADOLATNING AHAMIYATI

Ravshanov Abdulaziz Asqar o'g'li

Toshkent davlat yuridik universiteti huzuridagi
Samarqand viloyati akademik litsey 2-bosqich
202-guruh talabasi

Telefon: + 998934771208

E-mail: abdulazizravshanov2008@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada inson huquqlari va adolat tushunchalari, ularning tarixiy shakllanishi, o'zaro bog'liqligi hamda jamiyat taraqqiyotidagi o'rni tahlil qilingan. Tadqiqotda inson huquqlari nazariyasining asosiy tamoyillari — erkinlik, tenglik va qadr-qimmatning daxlsizligi — keng yoritilgan. Adolat tushunchasining shakllari (teng adolat, jazoviy adolat, tuzatish adolati va protsessual adolat) asosida huquqiy davlatda qonun ustuvorligi va sud tizimi mustaqilligining ahamiyati ko'rsatib berilgan. Shuningdek, inson huquqlarining uch avlodi, BMT deklaratsiyasi, xalqaro huquqiy mexanizmlar va O'zbekiston Respublikasida olib borilayotgan islohotlar tahlil qilinadi. Maqola yakunida inson huquqlari va adolatni ta'minlash uchun zarur bo'lgan islohotlar, xalqaro tajribalar va amaliy tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: inson huquqlari, adolat, qonun ustuvorligi, tenglik, erkinlik, huquqiy davlat, sud mustaqilligi, BMT deklaratsiyasi, xalqaro huquq, ijtimoiy barqarorlik, fuqarolik huquqlari, korrupsiyaga qarshi kurash, islohotlar.

Аннотация. В данной статье анализируются концепции прав человека и правосудия, их историческое становление, взаимозависимость и роль в развитии общества. Исследование широко охватывает основные принципы теории прав человека - свободу, равенство и неприкосновенность достоинства. Значение верховенства права и независимости судебной власти в правовом государстве показано на основе форм концепции правосудия (равное правосудие, уголовное правосудие, исправительное правосудие и процессуальное правосудие). Также анализируются три поколения прав человека, Декларация ООН, международно-правовые механизмы и реформы, проводимые в Республике Узбекистан. В конце статьи приводятся реформы, необходимые для обеспечения прав человека и правосудия, международный опыт и практические рекомендации.

Ключевые слова: права человека, правосудие, верховенство права, равенство, свобода, правовое государство, независимость судебной системы, Декларация ООН, международное право, социальная стабильность, гражданские права, борьба с коррупцией, реформы.

Annotation. This article analyzes the concepts of human rights and justice, their historical formation, interdependence and role in the development of society. The study broadly covers the basic principles of human rights theory - freedom, equality and inviolability of dignity. The importance of the rule of law and the independence of the judicial system in a constitutional state is shown on the basis of the forms of the concept of justice (equal justice, criminal justice, corrective justice and procedural justice). The three generations of human rights, the UN Declaration, international legal mechanisms and reforms underway in the Republic of Uzbekistan are also analyzed. At the end of the article, the

reforms necessary to ensure human rights and justice, international experience and practical recommendations are given.

Key words: *human rights, justice, rule of law, equality, freedom, constitutional state, judicial independence, UN Declaration, international law, social stability, civil rights, fight against corruption, reforms.*

KIRISH

Inson huquqlari va adolat — jamiyat hayotining eng muhim tamoyillaridan biri bo‘lib, davlat siyosatidan tortib, shaxsiy munosabatlargacha har bir sohada o‘z aksini topadi. Insonning shaxs sifatida hurmati, erki va tengligi jamiyatda barqarorlikni, milliy taraqqiyotni, ijtimoiy birdamlikni ta‘minlashning asosi hisoblanadi. Agar jamiyatda huquqlar poymol qilinsa, adolatga ishonch susayadi, sud tizimi zaiflashadi, korrupsiya, suiiste‘mol va ijtimoiy nohaqlik avj oladi. Shu sababli, inson huquqlari va adolat masalasi hozirgi kunda butun dunyoda siyosiy, huquqiy va ma‘naviy jihatdan dolzarbdir.

Ushbu maqolada biz quyidagilarni ko‘rib chiqamiz: Inson huquqlari va adolat tushunchalari va ularning nazariy jihatlarini. Inson huquqlari tarixi va rivojlanish bosqichlari. Adolat tamoyili va sud tizimi. Inson huquqlari bilan adolat o‘rtasidagi bog‘liqlik. Muammolar va to‘sqinliklar. Yechim takliflari va xalqaro tajriba. O‘zbekiston kontekstida holat. Inson huquqlari va adolat tushunchalari. Inson huquqlari — tushuncha va jihatlarini. Inson huquqlari — har bir insonga uning shaxsiyati, qadr-qimmatini, erkinligi va tengligi asosida berilgan, davlat va jamiyat tomonidan e‘tibor qilinishi, himoya qilinishi lozim bo‘lgan huquq va erkinliklar kompleksidir. Ular ma‘naviy huquq bo‘lishi mumkin (vijdon, din, axloqiy erkinlik), shuningdek, ijro etiladigan huquqlar (siyosiy huquqlar, iqtisodiy-hijmatik huquqlar va ijtimoiy huquqlar). Inson huquqlari shuningdek, uch avlodga bo‘linadi:

Birinchi avlod huquqlari — fuqarolik huquqlari va siyosiy huquqlar (masalan, so‘z erkinligi, yig‘ilish erkinligi, saylash va saylanish huquqi);

Ikkinchi avlod huquqlari — ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy huquqlar (masalan, sog‘liqni saqlash, ta‘lim, ish huquqi, ijtimoiy himoya);

Uchinchi avlod huquqlari — rivojlanish huquqi, barqaror rivojlanish va global huquqlar (masalan, ekosistemani himoya qilish huquqi).

Inson huquqlari barcha shaxslarga teng ravishda beriladi, kamsitmasdan, va ular undirish mumkin emas. Bu — universal prinsiplardir. Ba‘zan “huquq” va “erkinlik” atamalari birga ishlatiladi. Huquq — davlat tomonidan kafolatlanadigan imkoniyat (masalan, sud himoyasi), erkinlik esa bu huquqning foydalanish erkinligi (masalan, so‘z erkinligi).

Adolat tushunchasi va uning shakllari. Adolat — har bir shaxsga uning munosibligi, holati va me'yorlari asosida haqqoniy muomala qilish prinsipi. Adolat odatda “har kimga uning zimmasidagi” degan etik tamoyildan kelib chiqadi.

Adolatning shakllari: Teng adolat (distributiv adolat): jamiyatdagi resurslar va imkoniyatlar adolatli taqsimlanishi. Retributiv adolat: jinoyat yoki huquqbuzarlikka nisbatan jazolash yo'li bilan ta'minlash. Korroktiv adolat (corrective justice): huquqbuzarlikdan zarar ko'rganlarga kompensatsiya berish, zararlarni o'rnini to'ldirish. Protsessual adolat: sud jarayonlarida protseduralar, tenglik, shaffoflik va sud mutlaq mustaqilligini ta'minlash. Adolat tushunchasi, odatda, huquqiy, ma'naviy va ijtimoiy jihatlariga ega. Adolatga qiyos sifatida “qonun ustuvorligi” tushunchasi ham ishlatiladi — qonun hamma uchun bir xil, mutlaq bo'lishi va shaffof bo'lishi lozim. Inson huquqlari tarixi va rivojlanish bosqichlari. Antik davr va o'rta asrlar. Inson huquqlari tushunchasi zamonaviy shaklida zamonaviy davrlarga to'g'ri keladi, lekin uning ildizlari qadimgi davrlarda ham mavjud bo'lgan. Misol uchun, yunon faylasuflari insonning erkinligi, adolat va tenglik g'oyalari haqida gapirganlar. Rim huquqi “Lex”, “Ius” kabi tushunchalar orqali fuqaroning huquq va majburiyatlarini belgilagan. O'rta asrlarda esa feodal tizim va diniy hukmronlik huquqiy va siyosiy adolatning shakllanishini cheklagan. Lekin Islom huquqiy va ma'naviy tizimlarida odam huquqlari g'oyalari (masalan, himoya, shaffoflik, jamiyatdagi tenglik) muayyan darajada ifoda etilgan.

Yevropa fikriy uyg'onishi va konstitutsion davri. XVII–XVIII asrlarda Yevropada fuqarolik erkinliklari, konstitutsion nazorat, hukmdorning cheklanishi kabi g'oyalar shakllana boshladi. Ingliz Magna Carta (1215), Angliyaning “Bill of Rights” (1689), Fransuz inqilobi va “Inson va fuqarolik huquqlari deklaratsiyasi” (1789) inson huquqlari nazariyasining shakllanishida muhim rol o'ynagan. Bu davrda “tabiiy huquqlar” g'oyasi rivojlandi: har bir inson, u kim bo'lmasin, tug'ilishi bilan huquqlarga ega, bu huquqlar hukmdorlar tomonidan berilgan emas, balki tug'ma huquqdir. XX asr va BMT deklaratsiyasi. Ikkinchi Jahon Urushidan keyingi voqealar inson huquqlari siyosatini keskin o'zgartirdi. Urush paytida sodir bo'lgan keng miqyosdagi huquqbuzarliklar (Genotsidlar, qullik, zo'ravonlik) insoniyatni chuqur fikrlarga olib kirardi. Shu sabab bilan 1948 yilda Birlashgan Millatlar Tashkiloti tomonidan “Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi” (Universal Declaration of Human Rights, UDHR) qabul qilindi. UDHR insonning qadr-qimmatini, tengligi, erkinligi, huquq va erkinliklarining umumjahon tamoyillari sifatida tan olindi. Keyinchalik Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlar pakti, Fuqarolik va siyosiy huquqlar pakti kabi xalqaro shartnomalar qabul qilindi. Ular davlatlar uchun huquqiy majburiyatlarni belgilaydi. Zamonaviy davr: diversifikatsiya va yangi huquqlar. XXI asrda inson huquqlari konsepsiyasi yanada kengaydi. Masalan:

Atrof-muhit huquqlari, klimatik adolat, Internetda axborot erkinligi, raqamli huquqlar, Migrantlar huquqlari, qochqinlar huquqlari. Muomala sharoitlarida aholining zaif guruhlari (nogironlar, yoshlar, qariyalar) huquqlari. Shuningdek, xalqaro mexanizmlar (Inson huquqlari bo'yicha maxsus rapportyorlar tizimi, Inson huquqlari qo'mitasi, Inson huquqlari sudlari) rivojlandi.

Adolat tamoyili va sud tizimi. Qonun ustuvorligi va huquqiy davlat. Adolat qonun ustuvorligi bilan chambarchas bog'liq. Qonun ustuvorligi — qonunlarning g'oyaviy jihatdan ustun bo'lishi, ularning barchaga teng qo'llanilishi, hukmdor ham qonun ostida bo'lishi tamoyili. Agar hukmdor qonunlardan ustun bo'lsa, adolat barqaror bo'lolmaydi. Huquqiy davlatda: Qonunlar oldida hamma teng bo'ladi, Qonun ustuvorligi nazorat qilinadi, Sud mustaqil bo'lishi kerak. Fuqarolarning huquq va erkinliklari kafolatlanadi. Sud tizimi va protsessual adolat. Adolatning amaliy kafolati asosan sud tizimi orqali ta'minlanadi. Sud tizimi adliya himoya, huquqiy nizolarni hal qilish va huquqbuzarliklarni jazolashda markaziy rol o'ynaydi. Sud tizimida quyidagi tamoyillar muhim: Sud mustaqilligi: hakamlar tashqi ta'sirlardan mustaqil bo'lishi. Ochlik va shaffoflik: sud majlislarining jamoatchilik va matbuotga ochiq bo'lishi. Tenglik va adillik: sudga murojaat qiluvchilar teng asosda muomala qiladi. Aybsiz deb hisoblash: ayblanuvchi sud qarori bilan ayb topilmaguncha aybsiz deb hisoblanadi.

Himoya va vakolatli huquqshunos yordami. Tezlik va samaradorlik. Misol uchun, Yevropa Insong huquqlari konventsiyasining 6-moddasi "Fair trial" (adin odil sudlov) tamoyilini belgilaydi. Protsessual adolat shuningdek, "effektiv remedy" — ya'ni inson huquqi buzilgan holatda sudiy yo'l bilan samarali da'vo qilish huquqini ham ta'minlashi kerak. Adolat va mas'uliyat. Adolat nafaqat huquqi buzilganlarga huquq tiklash bo'yicha, balki huquqbuzarlik qilganlarga mas'uliyat belgilash, ularning javobgarlikka tortilishi bilan ham bog'liq. Javobgarlik tizimi bo'lmasa, huquqbuzarliklar o'z-o'zidan davom etadi. Sud tizimi, prokuratura, tergov organlari, huquqni muhofaza qiluvchi idoralar — hammasi adolatni amalga oshirishda muhim rol o'ynaydi. Inson huquqlari bilan adolat o'rtasidagi bog'liqlik. Inson huquqlari va adolat o'rtasida chuqur, organik bog'lanish mavjud. Quyida asosiy bog'liqlik yo'llari keltiriladi:

Huquq — adolatni ta'minlash vositasi. Inson huquqlari tushunchasi, mamlakat qonunlarida va xalqaro huquqiy hujjatlarda aks etganda, adolatni ta'minlashda asosiy vosita bo'lib xizmat qiladi. Qonunlar aynan huquqlarga mos bo'lsa, adolatga xizmat qiladi.

Adolat — huquqlarning haqiqatga aylanishi. Faqat huquq deklaratsiyalarda bo'lib qolishi yetarli emas — adolat tizimi orqali huquqlar himoyalaniishi va amalga oshirilishi kerak. Yagona qonun bo'lsa ham, agar u adolatli tizimga kirmasa, huquqlar boj olmaydi.

Jamiyat barqarorligi va ijtimoiy rozi bo'lish. Agar fuqarolar adolatga ishonmasalar, davlatga ishonch kamayadi; nizolar, noroziliklar va huquqiy tartibsizliklar kuchayadi. Shu sabab, huquqlarni ta'minlash va adolatni bajarish jamiyatning barqarorligini, sivilizatsiyalangan ijtimoiy tartibini ta'minlaydi. Sudga murojaat qilish huquqi (effective remedy). Agar huquq buzilgan bo'lsa, fuqaro sud orqali da'vo qila olishi kerak. Bu esa adolatning amalga oshirilishi va huquqlarning kafolatlanishida muhim ko'prik bo'lib xizmat qiladi. Huquqiy javobgarlik va deterrent ta'sir. Adolat tizimi orqali huquqbuzarlik qilganlar jazolanadi, bu boshqa shaxslarga ham deterrent (oldini olish) ta'sir qiladi. Ushbu mexanizm huquqlarni hurmat qilishga undaydi. Inson huquqlari va korrupsiya bilan kurash. Adolatli sud tizimi, huquqiy institutlar mustahkam bo'lsa, korrupsiya darajasi pasayadi. Korrupsiyaga qarshi kurashda inson huquqlari deklaratsiyalari va sud erkinligi muhim vositalardir.

Huquqlararo muvozanat va nizolar. Ba'zida huquqlar o'rtasida ziddiyat tug'iladi (masalan, erkinlik va xavfsizlik). Adolat tamoyili bu ziddiyatlarni muvozanatga keltirishda vosita hisoblanadi — ya'ni huquqlarni bir-biriga hurmat bilan muvozanatlash. Muammolar, to'sqinliklar va cheklovlar. Hafta huquqlari va adolat yo'lida ko'plab to'sqinliklar mavjud. Quyida ularning ba'zilari: Sud tizimi, huquqni muhofaza qiluvchi idoralar uchun byudjet, kadrlar, texnika va malaka yetishmasligi. Bu holat adolatni amalga oshirish imkoniyatini cheklaydi. Korrupsiya va siyosiy ta'sirlar. Sud organlari, prokuratura va huquqni muhofaza qiluvchi organlarda siyosiy bosim, korrupsiya bo'lishi mumkin. Bunday ta'sirlar sud mustaqilligini va adolatni buzadi. Qonunlar va normativ bazaning mos kelmasligi. Ba'zan milliy qonunlar xalqaro huquqiy majburiyatlarga muvofiq emas. Yoki qonunlar noaniq, ziddiyatli yoki eskirgan bo'lishi mumkin. Bu huquqga rioya qilish va adolatni ta'minlashni murakkablashtiradi.

Huquqiy madaniyat va huquqiy ong yetishmasligi. Fuqaro o'z huquqlaridan bexabar bo'lishi mumkin, yoki sud tizimiga ishonchi kam bo'lishi mumkin. Shuningdek, huquqshunoslar va sud bilangidagi madaniyat darajasi pas bo'lishi mumkin. Muammolarni yengish va adolatni kuchaytirish uchun quyidagi chora va yo'l-yo'riqlar tavsiya qilinadi: Huquqiy islohotlar. Milliy qonunlarni xalqaro majburiyatlar bilan moslashtirish. Qonunlarni noaniqliklardan tozalash, modernizatsiya qilish. Maxfiylik cheklovlarini ehtiyotkorlik bilan belgilash. Sud mustaqilligini mustahkamlash. Sud tizimining dog'dan tasdiqlanmagan ta'sirlardan mustaqil bo'lishini ta'minlash. Sudlardagi korrupsiyani cheklaydigan nazorat mexanizmlarini joriy qilish. Huquqiy madaniyatni oshirish. Maktablarda, oliy o'quv yurtlarida huquqiy savodxonlikni oshirish. Aholi va fuqarolik jamiyati vakillari uchun huquqiy treninglar. Ombudsman tizimi, huquqiy maslahat markazlari faoliyatini kuchaytirish.

XULOSA

“Inson huquqlari va adolatning ahamiyati” mavzusi — nafaqat nazariy jihatdan, balki amaliy jihatdan ham dolzarb masala. Inson huquqlari shaxsning erki, qadr-qimmati va tengligini ta’minlaydi; adolat esa bu huquqlarni amalga oshirish va himoya qilish vositasi bo‘lib xizmat qiladi. Agar jamiyatda huquqlar himoyalansa, sud tizimi zaif bo‘lsa, adolat amalga oshmasa, ijtimoiy barqarorlik susayadi. Shu sababli, davlatlar uchun eng muhim vazifa — sud tizimini mustahkamlash, fuqarolar huquqiy savodxonligini oshirish va shaffof nazorat institutlarini joriy qilish. O‘zbekistonda ham, inson huquqlari himoyasi va adolatni ta’minlash yo‘li qiyin bo‘lishiga qaramay, ijobiy tendensiyalar mavjud. Biroq, islohotlar davom ettirilishi, monitoring va sud mustaqilligiga alohida e’tibor qaratilishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Birlashgan Millatlar Tashkiloti (1948) – Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi.
2. Birlashgan Millatlar Tashkiloti (1966) – Fuqarolik va siyosiy huquqlar to‘g‘risidagi xalqaro pakt; Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlar to‘g‘risidagi xalqaro pakt.
3. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi (2023-yil tahriri) – Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi.
4. Karimov I.A. – O‘zbekiston XXI asr bo‘sag‘asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari. Toshkent: O‘zbekiston, 1997.
5. Habermas, Jürgen (1998) – Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy. Cambridge: MIT Press.
6. Rawls, John (1971) – A Theory of Justice. Harvard University Press.
7. Sen, Amartya (2009) – The Idea of Justice. Harvard University Press.
8. O‘zbekiston Respublikasi Inson huquqlari bo‘yicha Milliy markazi – Yillik hisobotlar (2020–2024). Toshkent.
9. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori – Sud-huquq tizimini isloh qilish to‘g‘risida (PQ–6013, 2020-yil 3-iyun).
10. Yevropa Inson huquqlari konvensiyasi (1950) – Strasburg: Yevropa Kengashi.
11. Bekzod o‘g‘li, J. F. (2024). Kriminalistik huquq va jinoyatlarning oldini olish. International innovation and researches, 1(3), 53-55.
12. Рахматов, Ф. О., & Нуриев, К. К. (2022). Исследование плодов дыни как объекта технической переработки. Илмий мақолалар тўплами, 330.
13. Bekzod o‘g‘li, J. F. (2024). O‘zbekistonda inson huquqlari va milliy qonunchilikni takomillashtirish. Международный журнал теории новейших научных исследований, 2(10), 173-176.